

KIRISH SO`ZLARINING UMUMIY XUSUSIYATLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7830843>

D.I.Xodjayeva

PhD, dotsent

Buxoro davlat universiteti

Marjona Makhmudovna

Bukhara State University, Master's Student,

+998 99 076 28 10

Annotatsiya.

Ushbu maqola kirish soʻzlarining umumiy xususiyatlarini oʻrganishga qaratilgan boʻlib, tilshunoslikda dolzarb mavzularidan biri hisoblanadi. Bilamizki, kirish soʻzlari nutqimizda eng koʻp uchraydigan soʻzlardan hisoblandi. Ushbu maqolada kirish soʻzlarining qaysi sohalarda koʻplab uchrashi boʻyicha izlanish natijalari aks ettirilgan. Tadqiqotlar asosida tuzilgan xulosalar kelajakdagi ilmiy-tadqiqot ishlari, doktorlik dissertatsiyalari, bitiruv malakaviy ishlari uchun asos boʻlib xizmat qilishi mumkin. Maqolada keltirilgan maʼlumotlar ishonchli manbalar asosida ishlab chiqilgan va har bir yangi maʼlumot (misollar) yordamida ilmiy asoslab berilgan.

Tayanch soʻzlar:

pragmatik munosabatlar, hissiy-baholovchi elementlar, kommunikativ-pragmatik xususiyatlar

GENERAL CHARACTERISTICS OF INTRODUCTORY WORDS

Abstract.

This article is aimed at studying general characteristics of introductory words and is one of the actual topics in linguistics. We know that introductory words are one of the most common words in our speech. In this article, the results of the research on these areas are reflected. Conclusions made on the basis of research can serve as a basis for future scientific-research works, doctoral dissertations, and graduation qualifications. The information presented in the article is developed on the basis of reliable sources, and each new information is scientifically substantiated with the help of examples.

Key words.

introductory words, pragmatic relations, emotional-evaluative elements, communicative-pragmatic features.

KIRISH

Kirish elementlari gapning taklif mazmunini tushuntirish, aniqlashtirish, to'ldirish uchun mo'ljallangan. So'zlovchi bildirilgan fikr mazmuniga qarab unga kirish elementlarini qo'shish orqali pragmatik ma'no ham qo'shadi. Bildirilgan fikrga quyidagicha pragmatik munosabatlar yuzaga kelishi mumkin:

- berilgan ma'lumotga nisbatan o'zining shaxsiy fikrini ifodalashi mumkin;
- suhbatdoshning diqqatini asosiy bayonot mazmunida keltirilgan ma'lumotlarga qaratadi;
- axborotni uzatishda qabul qiluvchining idrokiga maksimal darajada moslashtiradi;
- kirish elementidan foydalanganda ma'lumotlarning ta'sir qilish doirasini oshiradi;
- tinglovchining fikrlash jarayonini tezlashtiradi.

Kirish so'zlari ba'zi manbalarda emotiv-baholovchi qo'shimchalar, iboralar deb ham atalar ekan. Chunki ular bildirilgan fikrga o'zlarining emotsional holatidan kelib chiqib baho beradi, so'zlovchining emotiv-baholovchi munosabatini aniq ifodalaydi. Emotiv-baholovchi elementlari so'zlovchining bir qator pragmatik munosabatlarini amalga oshirishga yordam berishadi. Masalan: ijobiy, salbiy munosabat bildirish, bildirilgan fikrga alohida ohangni yaratish kabilardir.

Ushbu tadqiqotda asosiy gapning qismiga qo'shimcha kirish so'zlar kiritilganda turlicha nutqiy munosabatlar yuzaga kelishi mumkinligiga ishora qiladi. Bundan tashqari xabar qilinayotgan narsaga sub'ektiv baho berish orqali bayonot taassurotini kuchaytiradi; asosiy bayonotda aytilganlarni qisqaroq yoki, aksincha, kengaytirilgan shaklda ifodalaydi.

Zamonaviy lingvistikada kirish elementlarini kommunikativ-pragmatik xususiyatlarini o'rganish, xususan, nutq aloqasi faoliyatida foydalanish usullarini o'rganish, ularning shaxslararo o'zaro munosabatlarda qo'llanilish jarayonlarini tahlil qilish lingvistik tadqiqotlarning yangicha yo'nalishidir.

Adabiyotlar Sharhi

Inson faoliyatining mohiyati tushunchasiga asoslanib, tadqiqotchilar shaxs nutqi xulq-atvorining ijtimoiy, psixologik, pragmatik jihatlariga tobora ko'proq e'tibor berishmoqda. Ushbu tendentsiya birinchi navbatda "til harakatini" o'rganish muammosi bilan bog'liq bo'lib, uning doirasida zamonaviy lingvistik tadqiqotlar olib borilmoqda. Shaxs faktlar va hodisalar haqida xabar beradi yoki ularga

munosabat bildiradi, kognitiv faoliyat jarayonida his-tuyg'ulari va istaklarini ma'lum bir tarzda og'zaki ifodalaydi, og'zaki ravishda tushunchalar, fikrlar va xulosalarni shakllantiradi, kommunikativ aloqalarga kirishadi, suhbatdoshni u yoki bu harakatga undaydi. Nutq ehtiyojlarining barcha xilma-xilligi va ularning kommunikativ to'liqligidagi namoyon bo'lishi birinchi navbatda sintaksis orqali, tilning sintaktik resurslari yordamida amalga oshiriladi.

Ushbu til resurslaridan biri kirish elementlari tizimi bo'lib, "so'zlovchining bayonotga sub'ektiv, baholovchi munosabatining namoyon etishi" hisoblandi. Biroq, turli kirish va qo'shimcha elementlar uzoq vaqt davomida tilshunos olimlarning diqqat-e'tiborida bo'lganiga qaramay, ularni talqin qilish va tavsiflash usullari hamon farq qiladi. Bundan tashqari, tadqiqotchilar turli terminologiyadan, ushbu nutq elementlarining xilma-xil tavsiflaridan foydalanadilar.

Shunday qilib, olimlarning asarlarida "Kirish so'zlar va iboralar" (A.N. Baranov²¹³, M.E. Boskova, V.I. Buxarin²¹⁴, D.I.Ganich²¹⁵, I.M.Kobozeva²¹⁶, V.M. Nikitin²¹⁷, A.I.Ostanin²¹⁸), "Kirish-modal so'zlar" (J.I.V.) atamalarini uchratish mumkin. Shunday qilib, nutqning har bir funksiyali qismida bog'lovchi-ma'noli so'zlarning alohida toifasi bo'lib, nutqning muhim va bog'langan bo'laklari o'rtasida bo'g'in vazifasini bajaradi va shu bilan til tizimining rivojlanishi uzluksizligini ta'minlaydi va o'zaro bog'lanish tizimini amalga oshiradi.

Natijalar

Kirish elementlari qatnashgan nutq boshqa nutqlardan bir necha xususiyatlari bilan farqlanadi. Kirish elementi qatnashgan nutq qismi kommunikativ-pragmatik tilshunoslik nuqtai nazaridan tahlil etiluvchi va so'zlovchining ma'lum kommunikativ-pragmatik munosabatlarini amalga oshiradigan gapning tarkibiy qismi sifatida belgilanadi.

Kirish so'zlaridan foydalangan holda kommunikativ-pragmatik vaziyatni keltirib chiqaruvchi parametrlarga quyidagilar kiradi:

²¹³ Баранов, А.Н. Вводные слова в семантической структуре предложения / А.Н. Баранов, И.М. Кобозева // Системный анализ значимых единиц русского языка. Синтаксические структуры: Межвуз. сб. — Красноярск, 1984. — С. 83 — 93.

²¹⁴ Бухарин, В.И. Вводные слова в аспекте актуального членения / В.И. Бухарин // Вопросы языкознания. — 1984. — №1. — С. 101 — 105.

²¹⁵ Ганич, Д.И. Вводные слова и их место в системе выражения модальных значений / Д.И. Ганич // «НаучОVi записки» Зажрзкий дерн. пед. ш-т, фшол. зб1рник. — Т.4. — 1957.

²¹⁶ Кобозева, И.М. Интерпретирующие речевые акты / И.М. Кобозева, Н.И. Лауфер // Логический анализ языка. Язык речевых действий. — М., 1994. — С. 63 — 71.

²¹⁷ В.М. Никитин // Уч. зап. Рязанского гос. пед. ин-та. — №8 — Рязань, 1949. — С. 98 — 142.

²¹⁸ Останин, А.И. Вводные слова и словосочетания в современном русском языке: автореф. дис. д-ра филол. наук / Останин АИ. — Саратов, 1969. — 17 с.

-kommunikativ munosabatlarni amalga oshiradigan va keltirib chiqaradigan nutq sub'ekti (so'zlovchi);

-ma'lumotni qabul qiluvchi;

-muloqotning nutq usulini va so'zlovchining holatiga ko'ra kirish so'zlarini tanlovchi kommunikantlar.

Ekspressiv ma'noga ega bo'lgan, bayon mazmuniga ijobiy yoki salbiy munosabatni bildiruvchi kirish so'zlari emotsional-sifatlovchi deyiladi. Emotiv-baholovchi kirish so'zlari so'zlovchining his-tuyg'u bilan bog'liq matn mazmuniga munosabatini aniq ifodalaydi. Emotiv-baholovchi kirish elementlari asosiy gapning semantik mazmuniga ko'ra so'zlovchining bir qator pragmatik munosabatlarni amalga oshirishga qodir, masalan: nimaga nisbatan ijobiy, salbiy ma'lumotlarni kiritish kabilardir. Ilmiy tadqiqotimiz predmeti hisoblangan kirish so'zlari asosiy gapning qismlariga kiritilganda quyidagi nutqiy munosabatni aniqlashga imkon beradi: asosiy aytilgan fikrni chuqurroq idrok etish, uni aniqlashtirish; xabar qilinayotgan narsaga sub'ektiv baho berish orqali taassurotni kuchaytirish kabi holatlar yuzaga keladi.

Shunday qilib, kommunikativ-pragmatik faoliyat sharoitida qo'llaniladigan kirish va qo'shimcha elementlar atrofdagi voqelik haqiqatlari to'g'risida sub'ektiv ma'lumotlarni o'z ichiga oladi va bu ma'lumotlar nutq xabarini jo'natuvchining pozitsiyasidan ma'lum biror maqsadni amalga oshirish uchun mo'ljallanadi. Va natijada esa kommunikativ munosabatlar to'plami tinglovchiga samarali ta'sir qiladi. Kirish elementlari orqali amalga oshirilgan kommunikativ-pragmatik munosabatlar quyidagi holatlarda namoyon bo'lishi mumkin ekan:

- suhbatdoshga o'z fikrini aytish huquqini va tinglash imkoniyatini berish;
- suhbatdoshning diqqatini butun nutqga yoki uning biror qismiga qaratish;
- xabarning ishonchliligini oshirish;
- muloqot qiluvchining emotsional holatini bildirish;
- nutqning alohida ifoda ohangi bilan yetkazish;
- suhbatdoshning diqqatini matndagi muayyan ma'noga qaratish;
- matndagi u yoki bu xususiyatning katta yoki kichik ahamiyatini ochib berish;
- muayyan vaziyatga nisbatan muallifning sharhini taqdim etish;
- hissiy baho berish kabilardir.

Ilmiy matnning pragmatik ta'sirini oshirishda, u o'quvchilar va tinglovchilar tomonidan qanday qabul qilinishini hisobga olish kerak. Ilmiy matn yoki biror ma'lumot faqat uzoq muddatli kuzatishlar va ilmiy tajribalar natijasida olingan

aniq ma'lumotlar va faktlarni o'z ichiga oladi, shuning uchun ularni aniq og'zaki ifodalash uchun maxsus terminologiya qo'llaniladi. Bu ilmiy faktlar, tushunchalar, jarayonlar va hodisalarning batafsil ta'riflari va tavsiflarini ixcham va iqtisodiy shaklda berish imkonini beradi.

Kirish so'zlari g'oyalarni birlashtiruvchi vosita kabi ishlaydi, bu sizga va o'quvchingizga matnning bir qismidan ikkinchisiga silliq va tabiiy ravishda o'tishga yordam beradi. Misol uchun:

Kollejda muvaffaqiyatga erishish ko'pincha talabalar uchun qiyin. Ko'pgina kollejlarda talabalarga yordam berish uchun mo'ljallangan xizmatlarni taqdim etadi. Ular o'zaro o'qitish va shaxsiy maslahatlarni o'z ichiga oladi. Kollejlarda o'quvchilarga muvaffaqiyat qozonishlariga yordam beradigan qo'shimcha xizmatlarni ko'rsatishlari kerak.

Kirish so'zlari yordamida tuzilgan matn: Kollejda muvaffaqiyatga erishish ko'pincha talabalar uchun qiyin. Shuning uchun, aksariyat kollejlarda o'quvchilarga yordam berish uchun mo'ljallangan xizmatlar, masalan, tengdoshlar uchun dars berish va shaxsiy maslahat mavjud. Ammo, kollejlarda o'quvchilarga muvaffaqiyat qozonish uchun ko'proq yordam berishlari kerak.

XULOSA

Kirish so'zlarini boshqa so'zlardan qanday ajratish mumkinligi doimgidek dolzarb masala hisoblanadi. Kirish so'zlarining har birining muayyan vazifasi bor. Kirish so'zlar, albatta, vergul yoki (kamdan-kam hollarda) tire bilan ajralib turadi. Ma'lumki, ingliz tilida, tinish qoidalari yanada moslashuvchan va muallifning ohangiga bog'liq bo'ladi. Afsuski, ko'plab til o'rganuvchilar uchun bu holat murakkab hisoblanadi. O'zlarining ona tilida qo'llaniladigan tinish belgilaridan kelib chiqib, shu bilimlardan foydalanadilar. Ammo, kirish so'zlarida ishlatiladigan tinish belgilarni matndagi holatini yodlab, eslab qolish ko'proq tavsiya etiladi. Kirish so'zlarining ko'pisi gapning boshida qo'llangani uchun shunday nomlangan. Ular hech qanday semantik va grammatik vazifa bajarmaydi. Ingliz tilidagi kirish iboralari suhbatga qo'shimcha ma'no beradi, ammo agar ular bekor qilinsa, suhbatning ma'nosi hech qanday tarzda o'zgarmaydi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Khodjaeva, D. (2021). Different viewpoints on lexicography and dictionary types. *ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL*, 11(2), 1255-1258. <https://www.indianjournals.com/ijor.aspx?target=ijor:aca&volume=11&issue=2&article=208>

2. Khodjaeva, D. I. (2019). Lexicographic codification of terms connected with nouns in explanatory dictionaries. *Международный академический вестник*, (1), 82-84. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=36875145>
3. В.М. Никитин // Уч. зап. Рязанского гос. пед. ин-та. – №8 – Рязань, 1949. – С. 98 – 142.
4. Амосова, В.В. Вводно-модальные единицы в составе сложноподчиненного предложения: автореф. дис. . канд. филол. наук / Амосова В.В. – Куйбышев, 1971. – 25 с.
5. Андриющенко, Т.Я. Лингвосомиотические интерпретации речевого сообщения / Т.Я. Андриющенко // *Общение, текст, высказывание*. – М.: Ин-т языкознания АН СССР, 1981. – С. 83 – 100.
6. Аникин, А.И. Вводные слова и их соотношения с структурно-семантическими категориями слов в современном русском языке / А.И. Аникин // *Учен. зап. Моск. гос. пед. ин-та*. – М., 1958. – Т. 132. – С. 5 – 33.
7. Аникин, А.И. Основные грамматические и семантические свойства вводных слов и словосочетаний / А.И. Аникин // *Русский язык в школе*. – 1956. – №4. – С. 22 – 27.
8. Анисимова, Л.В. Вводно-модальные слова в их отношении к структуре предложения: автореф. дис. . канд. филол. наук / Анисимова Л.В. – Воронеж, 1982, – 19 с.
9. Апресян, Ю.Д. Прагматическая информация для толкового словаря / Ю.Д. Апресян // *Прагматика и проблемы интенциональности* Сб. науч. тр. – М., 1988. – С. 7 – 45.
10. Арнольд, И.В. Основы научных исследований в лингвистике: учебное пособие / И.В. Арнольд. – М.: Высшая шк., 1991. – 19 с.
11. Баранов, А.Н. Вводные слова в семантической структуре предложения / А.Н. Баранов, И.М. Кобозева // *Системный анализ значимых единиц русского языка. Синтаксические структуры: Межвуз. сб.* – Красноярск, 1984. – С. 83 – 93.
12. Бухарин, В.И. Вводные слова в аспекте актуального членения / В.И. Бухарин// *Вопросы языкознания*. – 1984. – №1. – С. 101 – 105.
13. Ганич, Д.И. Вводные слова и их место в системе выражения модальных значений / Д.И. Ганич // «НауКОВі записки» Зажрзький дерн. пед. ш-т, фшол. зб1рник. – Т.4. – 1957.

14. Кобозева, И.М. Интерпретирующие речевые акты / И.М. Кобозева, Н.И. Лауфер // Логический анализ языка. Язык речевых действий. – М., 1994. – С. 63 –71.

15. Останин, А.И. Вводные слова и словосочетания в современном русском языке: автореф. дис. .д-ра филол. наук / Останин АИ. – Саратов, 1969. – 17 с.